

Kulturhistorisk utredning

Dokumentation av interiörer i Alléhuset, fd lantarbetarbostad

Alléhuset inom byggnadsminnet Örbyhus slott
Örbyhus 1:7
Vendels socken
Tierps kommun

Dnr UM Km 343/2008
Agnetha Pettersson 2008

UPPLANDSMUSEET

Kulturhistorisk utredning

**Dokumentation av interiörer i Alléhuset,
fd lantarbetarbostad**

**Alléhuset inom byggnadsminnet Örbyhus slott
Örbyhus 1:7
Vendels socken
Tierps kommun**

**Dnr UM Km 343/2008
Agnetha Pettersson 2008**

Omslagsfotografi:
Foto: Agnetha Pettersson, Upplandsmuseet 2008

Upplandsmuseets rapporter 2008:5
ISSN 1654-8280
© Upplandsmuseet 2008

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018/16 91 00, Telefax 018/69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Bakgrund	s. 4
Ägoförhållande och skydd	s. 4
Fastighetsägare	s. 4
Planer och skyddsbestämmelser	s. 4
Inventeringar och dokumentationer	s. 4
Beskrivning av byggnaden	s. 5
Allmänt	s. 5
Byggnadens funktion	s. 5
Exteriör	s. 6
Interiör	s. 10
Planlösning	s. 10
Ingång A	
<i>Lägenhet i bottenvåningen innanför gaveln mot söder</i>	s. 10
Ingång B	
<i>Förstuga/trapphus</i>	s. 12
<i>Lägenhet i bottenvåningen och söder om förstuga/trapphus</i>	s. 13
<i>Rum i bottenvåningen och norr om förstuga/trapphus</i>	s. 13
<i>Trapphall i övervåningen</i>	s. 13
<i>Lägenhet i övervåningen och söder om trapphallen</i>	s. 14
<i>Lägenhet i övervåningen och norr om trapphallen</i>	s. 16
<i>Vindsvåningen</i>	s. 17
Ingång C	
<i>Lägenhet i bottenvåningen innanför gaveln mot norr</i>	s. 19
Planerade åtgärder	s. 21
Referenser	s. 22
Bilagor	s. 22
Administrativa uppgifter	s. 22

Bakgrund

Örbyhus slott och godsförvaltning har med Länsstyrelsen Uppsala län, Kulturmiljöenheten, diskuterat önskemål om invändig ombyggnad av det sk Alléhuset, en fd lantarbetarbostad inom byggnadsminnet Örbyhus slott.

Ombyggnadsplanerna presenterades för Upplandsmuseet av förvaltare Anders Jacobsson i samband med besiktning på plats 2008-03-19.

De befintliga sex lägenheterna/utrymmena i bottenvåningen och våningen en trappa upp planeras att byggas om till två större lägenheter, vardera i två etage. En planritning presenterades i samband med besiktningen (se bilaga 1). Ritningen är daterad till november 1993 då ombyggnadsplanerna diskuterades första gången. De önskade ombyggnaderna avser främst interiöra förändringar, men även exteriöra förändringar. I länsstyrelsens beslut om det utökade byggnadsminnet, daterat 1997-11-28, anges att om särskilda skäl föreligger för ändring i byggnadsminnet i strid mot meddelade skyddsföreskrifter, får länsstyrelsen lämna tillstånd härtill enligt 3 kap 14 § kulturminneslagen.

Länsstyrelsen önskar en dokumentation av byggnaden inför beslut om tillstånd till önskade åtgärder. Upplandsmuseet har fått i uppdrag att utföra denna dokumentation.

Ägoförhållande och skydd

Fastighetsägare

Örbyhus slott och gods ägs av Christina d'Otrante och Charlotte de Roquette-Buisson.

Planer och skyddsbestämmelser

Alléhuset ligger inom byggnadsminnet Örbyhus slott och inom fastigheten Örbyhus 1:7, Vendels socken och Tierps kommun. Örbyhus slott med slottsbyggnad, orangeri och spannstall samt ett område kring slottet förklarades som byggnadsminne 1962, då Sveriges första byggnadsminne. 1997 utökades byggnadsminnet med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen, och då kom Alléhuset bland andra byggnader att ingå i det utökade byggnadsminnets skyddsområde.

Skyddsföreskrifterna för det utökade byggnadsminnet anger bl a att:

- Byggnaderna får inte rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.
- I byggnaderna får ingrepp inte göras i stommar eller äldre planlösningar.

Örbyhus slott ligger inom ett riksintresse för kulturmiljövården, C 14 Vendel.

Inventeringar och dokumentationer

På uppdrag av länsstyrelsen upprättades 1995 en vårdplan av arkitekt SAR Björn Nilsson och byggnadshistoriker Torbjörn Forsman, med hänsyn till fortsatt skötsel och underhåll av bebyggelsen inom och i anslutning till byggnadsminnet. I samband med arbetet med vårdplanen aktualiserades den justering och utökning av byggnadsminnet som kom till stånd 1997.

Alléhuset har veterligt inte tidigare dokumenterats annat än översiktligt i samband med det samlade byggnadsminnet.

Beskrivning av byggnaden

Allmänt

Den fd lantarbetarbostad som nu kallas Alléhuset ligger på östra sidan av den allé, kantad av ask, lönn och björk, som i norr ansluter till vägen mot samhället Örbyhus. Denna norra entréväg till slottet blev viktig då stationssamhället Örbyhus växte fram i samband med att järnvägslinjen mellan Uppsala och Gävle invigdes 1874. Byggnaden uppfördes i anslutning till en grupp redan befintliga byggnader. Den samlade bebyggelsemiljön utgör en enhetlig grupp som hålls samman i skala och av den gemensamma gula fasadkulören. I uttrycket för riksintresset i *Kulturmiljöer i Uppsala län. Områden av riksintresse* hävdas att de gula byggnaderna på ömse sidor om infarten till slottet bildar en nästan stadsmässig enhet. Alléhuset är enligt uppgift uppfört på 1870-talet, tillsammans med det intilliggande uthuset. På häradskartan från 1859 – 1863 återfinns dock byggnader på platsen för Alléhuset och uthuset.

Byggnadens funktion

Byggnaden uppfördes för lantarbetarfamiljer anställda på Örbyhus gods. Byggnaden var in på 1980-talet bebodd av anställda under godset. Övervåningen har varit bebodd fram till för ett par år sedan, medan bottenvåningen sedan länge stått oanvänd. Köket innanför bottenvåningens södra gavel används dock som lunchrum etc. av godsets parkarbetare.

Alléhusets gavel mot S och långsida mot Ö

Exteriör

Byggnaden är uppförd med liggtimmerstomme i två våningar samt vind. Stommen vilar på en grund i huggen natursten i liggande block. Fasaden har en panel av liggande fasspont. I gavelröstena återfinns en locklistpanel. Fasspontpanel och locklistpanel är målade i en mörkt gul kulör. Alla snickerier som knutbrädor, fotbräda, taktassar, vindskidor, fönsterfoder, fönsterbågar är målade i en brunröd kulör. Fasaderna målades senast om 1994.

Alléhusets långsida mot Ö och gavel mot N. Fr v Ingång A, B och C

Uthuset och ladugården öster om Alléhuset

Sadeltaket har en täckning med tvåkupigt lertegel. I samband med omläggning 1994 lades ett nytt tätskikt i oljehärdad masonit under tegeltaket. Det underliggande stickspånstaket är synligt från vinden.

Fönsternas ytterbågar har två lufter med vardera åtta rutor. De lösa innanfönstren har varierad spröjsning; en del med samma täta spröjsning som ytterbågarna, en del med glesare spröjsning. På långsidan mot vägen och väster finns två blindfönster i liggande fasspont, ett i bottenvåningen och ett i övervåningen. I vardera gavelröstet återfinns två rombeställda mindre fönster, försedda med fyra rutor.

Fönsterbågar i två lufter med åtta rutor i ytterbågarna och skiftande spröjsar i innanfönstren

På långsidan mot gården och öster återfinns två ytterdörrar med karosseripanel i den nedre delen och glasruta i den övre delen. Genom ytterdörren närmast den södra gaveln nås en lägenhet i bottenvåningen. Denna entré kallas Ingång A nedan.

Genom ytterdörren närmast den norra gaveln nås en lägenhet och ett rum i bottenvåningen, lägenheterna i övervåningen samt vinden. Denna entré kallas Ingång B nedan.

Till ytterdörrarna leder trappor i trä med räcken i krysspröjs. Trapporna utfördes på 1990-talet.

På gaveln mot norr finns en ytterdörr med dörrblad i liggande panel. Dörrfodren är profilerade. Genom dörren nås en lägenhet i byggnadens bottenvåning. Denna entré kallas Ingång C nedan.

Fönster på övervåningens S gavel. Identisk spröjsning på ytterbåge och innanfönster. Innanfönstret låses med fällbomsbeslag. De profilerade fönsterfoderna är borttagna.

Fönster på övervåningens S gavel. Identisk spröjsning på ytterbåge och innanfönster. Innanfönstret låses med innanfönsterskruv. De profilerade fönsterfoderna är bevarade.

Blindfönster i bottenvåningen respektive övervåningen, långsidan mot V

Blindfönster i bottenvåningen, V långsidan

Sekundär dörr tillhörande Ingång B

Ytterdörr respektive innerdörr tillhörande Ingång B. Enkel ådringsmålning på masonit

Alléhusets norra gavel med Ingång C till lägenhet innanför gaveln

Dörr med liggande panel och profilerade foder, gaveln mot N

Interiör

Planlösning

Enligt uppgift har bottenvåningen och övervåningen ursprungligen rymt vardera fyra lägenheter om vardera ett rum och kök, dvs. den gängse typen av arbetarbostad.

Enligt uppgift har vinden rymt ett inrett spisrum innanför vardera gaveln. Idag syns bara spår av att ett gavelrum har varit inrett, spisrummet innanför den södra gaveln.

De ursprungliga lägenheterna har under tid till delar disponerats om. Lägenheter har slagits samman, nya dörrhål har tagits upp och andra har satts igen. De ursprungliga rumslösningarna kan utläsas av bevarade hjärtväggar, spismurarnas läge, placeringen av spisar, spiskåpor och kakelugnar, kalkplattor i golven, dörrar, snickerier samt vid jämförelse med den presenterade ombyggnadsritningen.

Ombyggnaderna innebär även att fasta inredningar som snickerier samt ytskikt har bevarats eller ersatts i varierad utsträckning.

Ingång A

Lägenhet i bottenvåningen innanför gaveln mot söder

Genom ingången närmast södra gaveln nås en förstuga. Förstugan har en sekundär panel. Rakt fram finns en toalett och th en bastu, bägge sekundära funktioner.

Tv innanför förstugan återfinns en lägenhet med ett kök och två rum. Dörrblad och profilerade dörrfoder mellan förstuga och kök är bevarade. Köket har sekundära ytskikt och fönsterfoder. Det inre rummet innanför långsidan mot väster har en igensatt dörr mot ett intilliggande kök. I golvet i en tillbyggd garderob i rummets inre hörn mot det yttre rummet finns en kalkstensplatta i golvet, vilket talar för att här tidigare har stått en kakelugn eller kamin.

Vy från köket ut mot förstugan och ytterdörren

Det inre av lägenhetens två rum. Tv igensatt dörr mot intilliggande lägenhets kök, th tillbyggd garderob på platsen för tidigare kakelugn

Ingång B

Förstuga/trapphus

På insidan av ytterdörren och innerdörren återfinns en enkel ådringsmålning på dörrbladens masonitskivor. Väggarna i förstugan och i trapphuset till övervåningen är skivtäckta och är försedda med en marmoreringsmålning. Den förmodade sekundära och ombyggda trappan leder upp till vad som idag är en hall i övervåningen.

Förstuga och trappa upp till övervåning och vind

Eventuella spår av tidigare trappa under befintlig trappa innanför Ingång B

Lägenhet i bottenvåningen och söder om förstuga/trapphus

Innanför ytterdörren är förstugan vänstra del avdelad med en sekundär vägg. Innanför denna vägg finns en smal gång. Från denna är trappans undersida synlig, med spår av en tidigare trappa i väggen. Från gången nås ett kök genom ett tämligen litet dörrhål och dito dörr. Köket har i det inre hörnet en järnspis av fabrikat Skoglund & Olson Gefle. Ovanför denna finns en spiskåpa i plåt. De profilerade fönsterfoderna är bevarade. En dörr är igensatt mellan köket och det inre rummet tillhörande lägenheten väster därom.

Förmodad sekundär och återbrukad dörr mellan kök och sekundär gång under trappa Järnspis och spiskåpa i kökets inre hörn

Rum i bottenvåningen och norr om förstuga/trapphus

Rummet norr om förstugan och innanför långsidan mot öster och gaveln mot norr har ett sekundärt gjutet golv utan avtappning. Väggarna har en liggande bred pärlspontpanel, målad i en ljus grön kulör. Dörr- och fönsterfoder är profilerade. Innanfönstren är sekundära och har dålig passform. Rummets senaste funktion är oklar.

Trapphall i övervåningen

Trapphusets skivor med marmoreringsmålning fortsätter upp i den förmodat sekundära trapphallen. Rummet har sekundära golvlister och fönsterfoder, medan dörrarna in till lägenheterna är av en typ som var vanliga under 1800-talets andra hälft. Innertaket har en skivtäckning.

Rum i bottenvåningen med gjutet golv och liggande pärlspont på väggarna

Sekundär trapphall på övervåningen, med dold trappa upp till vinden

Lägenhet i övervåningen och söder om trapphallen

Den sekundärt sammanslagna lägenheten består av hall med badrum innanför, kök och två rum. Köket innanför långsidan mot öster och gaveln mot söder har en inredning från 1980/1990-tal avseende skåpfronter och tapeter. En spiskåpa i plåt finns bevarad.

Rummet innanför gaveln mot söder och långsidan mot väster har en rund vitglaserad kakelugn med krönsims. Framför kakelugnen ligger en kalkstensplatta. Trägolvet är frilagt. Innerväggarna är tilläggsisolerade.

Det inre rummet innanför långsidan mot väster har nya ytskikt och är tilläggsisolerat. Dörren mellan rummen är av en typ som var vanlig under 1800-talets andra hälft.

Hall med kök i bakgrunden, bevarade profilerade fönster- och dörrfoder

Köket med spiskåpa i plåt i det inre hörnet, hall och trapphall i bakgrunden

Rum med kakelugn innanför köket och långsidan mot väster

Lägenhet i övervåningen och norr om trapphallen

Den sekundärt sammanslagna lägenheten består av hall med badrum innanför, kök och två rum.

Köket innanför långsidan mot öster och gaveln mot norr har en 1950-talsinredning. Järnspisen är av fabrikat Idun No 1. Över spisen sitter en spiskåpa i plåt. Fönstren har sekundära fönsterfoder.

Rummet innanför norra gaveln och västra långsidan har en rund vitglaserad kakelugn med profilerad krönsism. Framför kakelugnen ligger en kalkstensplatta. Trägolvet är frilagt.

Det inre rummet innanför långsidan mot väster har samma kakelugn som det yttre rummet. Rummet har sekundära fönsterfoder.

Hall med kök i bakgrunden, bevarade profilerade fönster- och dörrfoder

Kök innanför gaveln mot N med järnspis och spiskåpa i det inre hörnet

Yttre rum med kakelugn och frilagt trägolv

Inre rum med kakelugn och frilagt trägolv

Vindsvåningen

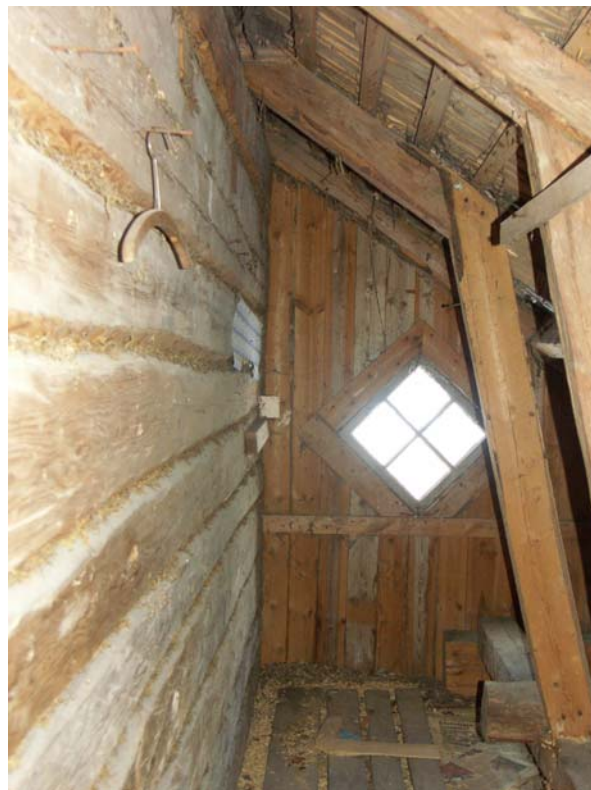
Vindsvåningen nås via en trappa innanför en dörr i övervåningens trapphall. Vinden är öppen och oinredd i dess centrala parti. Takkonstruktionens takstolar och stickspånstaket är väl synliga från vinden, och tycks vara i god kondition. Mindre fönster finns infällda i takfallen.

Innanför gaveln mot söder finns en inredd kammare. Kammaren är försedd med en järnspis av fabrikat Skoglund & Olson Gefle, och en rund vask med toalettskåp. Väggar och tak är försedda med en smal pärlspontpanel. Ovanpå väggarnas panel sitter en tapet med djurmotiv och tapetbård, förmodligen en barnkammartapet från 1940- eller 1950-talet.

Ett möjligt embryo till inredd kammare finns innanför gaveln mot norr.

Vindsåvåningen med takstolar och stickspånstak

Drevade timmerväggar och fönster på N gaveln

Inrett spisrum i vindskammare innanför gaveln mot S

Oinredd vindskammare innanför gaveln mot N

Ingång C

Lägenhet i bottenvåningen innanför gaveln mot norr

Via ytterdörren på byggnadens norra gavel nås en lägenhet i byggnadens bottenvåning. Köket ligger direkt innanför ytterdörren. Skåpinredningen och diskbänken med ho kan troligen dateras till 1930-talet. Den vitlackerade järnspisen är av fabrikat Husqvarna No 727, en modell som tillverkades på 1930-talet. Över spisen sitter en spiskåpa i plåt. Spismuren har kraftiga dimensioner.

Köket har ett äldre trägolv, vilket är ilagat i anslutning till diskbänk och spis. Dörr- och fönsterfoder är profilerade. Ett blindfönster finns på kökets långsida mot väster och närmast gaveln mot norr.

Rummet innanför köket har en rund vitglaserad kakelugn med stiliserat blommotiv. Mässingsluckorna är märkta A,J. Erlandsson Anderstorp. Rummet har sekundära golv- och taklister.

Kök med inredning från 1930-talet

Frilagda trägol i kök och rum, profilerade foder

Vitglaserad kakelugn med stiliserade blommotiv

Planerade åtgärder

I samband med besiktningen redovisades en planritning för önskad ombyggnad, daterad november 1993 (se bilaga 1). Den befintliga, men till delar sekundära, planlösningen är översiktligt inritad på planritningen i bilaga 2.

Den önskade ombyggnaden av planlösningen innebär följande:

I ytterväggens stomme byter befintlig Ingång B plats med befintligt fönster till höger om denna.

Hjärtväggarna i byggnadens nordsydliga längdriktning och korsande vägg i östvästlig riktning bibehålls, men dörrhål tas upp och andra sätts igen.

Murstockarna är i gott skick vilket tillåter eventuell installation av kaminer i bottenvåningen. De fyra befintliga kakelugnarna bibehålls.

De i fyra av köken befintliga spiskåporna i plåt tas bort.

Sekundära golv ersätts med trägolv. Det gjutna golvet i bottenvåningen bilas upp och ersätts.

Fönsternas ytterbågar bibehålls i största möjliga utsträckning, och kompletteras med en fönsterrenovering. Nya innanfönster tillverkas där sådana saknas eller är sekundära.

Innanfönstren monteras med gångjärn och förses med anslagslist för att bli täta.

Innanfönstren låses med fällbomsbeslag eller innanfönsterskruv.

Blindfönstret i bottenvåningen önskas öppnas upp till ett fungerande fönster.

De tre ytterdörrarna planeras att ersättas med nya likt de som installerades på vårdshusbyggnaden 1997.

En ombyggnad av byggnaden för bostadsändamål kräver ur brandskyddssynpunkt att en avskiljande gipsvägg sätts upp på vinden, från långsida till långsida. Ett isoleringsskikt med lösfiber planeras att läggas in på vindsgolvet. Vinden kommer därmed inte att bli tillgänglig, och trappan från övervåningen till vinden tas bort.

Bergvärme med golvvärme installeras för att ge ett bättre och mer ekonomiskt inomhusklimat.

Dörr tillhörande Ingång B, och fönster som föreslås byta plats vid ombyggnad

Referenser

Tryckta källor

Kulturmiljöer i Uppsala län. Område av riksintresse. Beskrivningar. Länsstyrelsens meddelandeserie 1997:13

Lagerström, Thomas, Suneson, Torbjörn, Tandré, Anna, *Örbyhus park. Historik och vårdplan.* Institutionen för landskapsplanering Ultuna, Samhälls- och landskapsplanering nr 7 (Uppsala 1999)

Otryckta källor

Vårdplan Örbyhus slott, Länsstyrelsen Uppsala län (1995)

Utökning av byggnadsminnet Örbyhus slott inom fastigheten Örbyhus 1:8, Vendels socken, Tierps kommun, Beslut 1997-11-28, Länsstyrelsen Uppsala län
Örbyhus slott, Uppland, broschyr u å

Arkiv

Handlingar i Upplandsmuseets arkiv

Övriga källor

Muntlig information från förvaltare Anders Jacobsson

Bilagor

Bilaga 1: Ombyggnadsritning daterad november 1993

Bilaga 2: Ombyggnadsritning daterad november med befintlig planlösning ungefärligt inritad

Administrativa uppgifter

Plats:	Alléhuset, Örbyhus slott, Örbyhus 1:8 Vendels socken, Tierps kommun, Uppsala län
Typ av utredning:	Kulturhistorisk utredning, dokumentation av interiör
Orsak till utredning:	Underlag inför tillstånd till förändring av byggnadsminnet
Antikvarisk personal:	Agnetha Pettersson, Upplandsmuseet
Rapportansvarig:	Agnetha Pettersson
UM:s rapport nr:	2008:05
Fotograf:	Agnetha Pettersson, Upplandsmuseet
Upplandsmuseets Dnr:	Km 343/2008
Beställare:	Länsstyrelsen Uppsala län, Kulturmiljöenheten
Beställarens Dnr:	